

Het godsbeeld in de feministische theologie (1988)

Sieth Delhaas

Nederlandse Protestantenvbond – Bennekom 9 november 1988.

Inleiding

In uw programmaboekje staat deze avond aangekondigd als ‘Het Godsbeeld in de feministische theologie’.

Voordat u hier naartoe kwam hebt u zich ongetwijfeld een beeld gevormd van mij als inleidster. Een vrouw verwant aan feministische theologie (f.t.) en publiciste. Daarbij hebben beide laatste gegevens een doorslaggevende rol gespeeld als u mij verder niet kent. Er is in uw gedachten een beeld van mij ontstaan.

Een vrouwbeeld of mensbeeld. Ik wilde bij dit proces van beeldvorming van iemand even stilstaan nu we vanavond bezig zijn met godsbeelden. Er staat als titel boven deze avond ‘Het godsbeeld in de f.t.’ Daaruit zou je kunnen opmaken dat binnen de f.t. een bepaald godsbeeld leeft. Ik zou zeggen: dat is in tegenspraak met wat f.t. wil zijn. Namelijk een proces, een beweging op weg naar een toekomst waarin nogal het een en ander anders moet zijn dan nu.

Voordat ik aan mijn eigenlijk verhaal begin, zou ik u willen vragen: wilt u voor u zelf/ in groepjes van drie eens nadenken/praten over: hoe ziet mijn eigen godsbeeld er uit?

~~~~~

De God uwer vaderen

Toen ik de gegevens voor deze lezing bijeen zocht, vroeg ik me af of er voordat de f.t. op het toneel verscheen er zo intensief - ook door mannen - over het godsbeeld is gesproken en geschreven. In elk geval zegt prof. Catharina Halkes in haar boek *Zoekend naar wat verloren ging*: ‘Geen zinnig theoloog kan meer om de kritiek van de f.t. op het Vader-beeld van God heen.’

Voor de duidelijkheid even terug naar de Godsnaam, hoe God zichzelf aan mensen bekend heeft gemaakt in het verleden. Je kunt ook zeggen hoe mensen ervaren hebben dat de God, die wij in ons leven aanbidden of ontkennen, liefhebben of links laten liggen, zich aan mensen heeft geopenbaard.

Exodus, dat wil zeggen ‘uittocht’ heet het boek waarin degene die bevrijdt en uittocht geeft, zich voorstelt. Degene die zich aan Mozes vertoont ‘de Engel des Heren’ (Ex. 3,1) maakt zich bekend als de God van Abraham, Izaak en Jakob. Deze roept Mozes omdat het gejammer van de Israëlieten om de onderdrukking in Egypte door JHWH is gehoord.

Als Mozes degene die met hem vanuit de braamstruik aanspreekt vraagt hoe hij tegenover de Israëlieten ‘de God uwer vaderen’ moet benoemen zegt ‘de Engel des Heren’ tot Mozes:

‘Ik ben, die ik ben’. Zo vult ‘de God uwer vaders’ zelf zijn/haar naam nader in; zo maakt JHWH zichzelf bekend. In de Nederlandse vertaling staat het woord Here, dat wil zeggen ‘ik zal zijn, die ik zijn zal. In de joodse traditie is de betekenis van de naam veel duidelijker gebleven. Het is déze naam JHWH, die opklinkt als het gaat om situaties waarin mensen in de knel zitten en als het om beloften van welzijn gaat.

Later bij de berg Sinaï zegt JHWH een verbond met het volk Israël te willen sluiten. JHWH wil in de mens een partner hebben om er geschiedenis mee te maken.

JHWH heeft de mens tot iemand gemaakt die als partner met JHWH in overleg en in discussie kan gaan. De mens is niet een schepsel overgeleverd aan de willekeur van de godheid. Misschien zou het zo gezegd kunnen worden: in zijn naam geeft JHWH een beschrijving van zichzelf. Die naam zegt iets over JHWH als degene die ‘ik ben, die ik ben’ wil zijn voor mensen en de totale schepping.

Als mensen JHWH gaan aanroepen of over JHWH spreken kan het op geen andere manier dan dat zij JHWH hebben leren kennen uit de overlevering, uit het verhaal van anderen mensen en hoe zij JHWH zelf ervaren.

Namen bedenken

Als we de bijbel verder lezen dan zien we na de Exodus-kennismaking mensen steeds vaker namen voor JHWH bedenken die – zou je kunnen zeggen – verwijderend werken: bijvoorbeeld de onveranderlijke, de onzienlijke.

De christelijke traditie voegt nog namen toe als: de almachtige, de alomtegenwoordige. Is in deze benoemingen de godheid die samen met mensen geschiedenis wil maken wel terug te vinden?

In de Nederlandse bijbelvertalingen wordt afwisselend gesproken over God, Here, de Heer. Er gaan achter dit verschillend woordgebruik betekenissen schuil die voor niet-theologisch geschoolde mensen onduidelijk zijn. Of nooit door hun voorgangers of leraren duidelijk zijn gemaakt.

Het is goed en verhelderend te weten dat het woord god of heer geen naam is. Het zegt niets over degene die zo wordt aangesproken. Het woord God is niet meer dan een soortnaam en heer niet meer dan een titel. Er zijn immers allerlei góden!

Als we kijken naar het godsbeeld dat mensen als Thatcher en Reagan uitdragen kunnen we ons afvragen of dat enige overeenkomst heeft met de naam die JHWH zelf heeft ingevuld. Maar zover over onze landsgrenzen heen hoeven we het niet te zoeken.

Jezus spreekt bijvoorbeeld over het dienen van de Mammon als de verpersoonlijkte geldzucht die mensen dienen i.p.v. JHWH (Mattheus 6,2).

Pas als ik de goede bedoelingen weet van de godheid waarover onder ons gesproken wordt, begrijp ik dat het JHWH van Jezus Christus is, die weer verwijst naar de bevrijdende die zich al eerder in de geschiedenis aan en in Israël openbaarde. Wij mogen elkaar naar de daden van die JHWH verwijzen.

Als wij in onze tijd en eeuwenlang al ‘God’ zeggen dan wordt hij bedoeld en als we zeggen ‘Here’ is het ook een ‘hij’.

Maar JHWH, ‘ik ben, die ik ben’, zegt niets over het geslacht van die godheid. JHWH heeft geen geslacht nodig want JHWH hoeft zich niet voort te planten. Het gaat hier immers om een godheid, die door de eeuwen heen met mensen meetrekt door de geschiedenis?

De samenleving waaruit de bijbelse geschriften voortkomen, kende slechts mannelijke priesters – in tegenstelling tot de hen omringende volkeren waar vooral priesteressen zorgden voor de bemiddeling met de godheid. Vrouwen kwamen in het bijbelse Israël niet in aanmerking om als vertegenwoordigster van die godheid op te treden. Waarom niet?

Deze vraag gaan vrouwen vandaag hardop stellen. Het antwoord op die vraag is nog een vermoeden. Maar je zou je kunnen voorstellen als het volk Israël een volk van afzondering diende te zijn, dat zich moest onderscheiden van alle andere volken bij zijn roeping, dan zou het voor de hand kunnen liggen, dat het die afzondering, dat onderscheid heeft gezocht misschien ook in het geslacht van de godheid.

Overal waar Israël heeft vertoefd waren godinnen-vereringen: in Egypte, in Kanaän en later ook tijdens de Babylonische ballingschap. Als Israël ‘geheel anders moest leven’ dan ook wég met de godinnen-verering en in afzondering aan de dienst van de godheid waartoe de priesters opriepen ‘Hoor Israël, de Here is onze God, de Here is één’ (Deut. 6,4). Veelzeggend is dat er in het Hebreeuws ook geen woord bestaat voor ‘godin’.

Degene die zichzelf begon te beschrijven als JHWH mocht in de ogen van de priesters niet meer beschreven worden als een godheid, die ook maar in de verste verte zou kunnen lijken op of herinneren aan de godinnen van de omliggende volken, waarvan Israël zich moest afzonderen. En zo is J3HWH uit de verf gekomen, heeft niet die veelkleurigheid gekregen die alle mensen vrolijk kon maken.

JHWH is vaker onherkenbaar benoemd als krijger en oorlogsgod dan als de schoonste of de lieflijke. Zulke benamingen heeft men in het christendom vooral aan de mistige mystiek overgelaten.

En vandaag zitten vooral vrouwen daar mee.

Protesten

Nu zullen we eens kijken hoe het protest weerklinkt. Eén van de eerste vrouwen in deze tijd - vroeger al Theresa van Avila, Hildegard van Bingen -, die zich verzet heeft tegen het mannelijk godsbeeld is Mary Daly.

Zij gaf tegelijkertijd aanzet tot f.t.. Zij schreef in 1972 het boek ‘Voorbij God de Vader’, dat ook in het Nederlands is vertaald.

Deze Amerikaanse theologe en filosofe heeft gezegd: “als God mannelijk is, is het mannelijke God’. Dus alles wat mannelijk is in deze wereld en dat is nogal wat – kan of wordt ook als goddelijk gepresenteerd. Dat betekent ook dat de patriarchale overheersing gewettigd is. Dat Jezus als man en als zoon van God op de wereld is gekomen als verlosser van de mensheid versterkt dat beeld van de mannelijke God.

In de rooms-katholieke kerk kan een paus daar vandaag de dag nog de legitimatie aan ophangen dat vrouwen geen priester kunnen worden. Maar ook in de protestantse traditie is die beeldvorming misschien niet altijd meer gewettigd, maar leeft toch verder in de harten en hoofden van mensen. Vrouwen in het ambt moeten heel wat weerstanden weerstaan om haar

werk goed te kunnen doen. Wij weten allemaal, en de paus natuurlijk ook, dat God niet echt een man is. God overstijgt de geslachten – U ziet, dat ik vanzelf weer op de soortnaam god overga.

Ik denk, dat nergens zo zwaar de aanwijzingen van de regels van de Thora zijn overtreden als hier: gij zult u geen gesneden beelden maken. Het beeld van JHWH is toegesneden op de man. De man is tot afgod gemaakt. Alles is aan de man onderworpen, aan de man ten dienste gesteld. De schepping. Vandaag zien we het in het milieu. De aarde wordt afgegraasd, afgedolven, ondermijnd op zoek naar meer en meer grondstoffen om in te zetten in het spel van de vrije markteconomie. Het Conciliair Proces probeert mensen er van bewust te maken.

De vrouw is aan de man onderworpen. We zien het in de instelling van het huwelijk, dat ontstond toen mensen veehouders en landbouwers werden. Toen moest de man weten, om zijn materiële bezit veilig te stellen, als herinnering aan zijn eigen bestaan, wie zijn zonen waren.

In die tijd ontstond het huwelijk, waar de vrouw bezit werd van één man. In die overgangstijd leefden de patriarchen Abraham, Izaäk en Jakob. Een economisch gegeven als het huwelijk wordt gewettigd door er gods wil aan vast te hechten. Oftewel de wil van de man die het op dat terrein voor het zeggen heeft: de wereldlijke machthebber en /of de geestelijke machthebber.

In heel de theologie, zowel in het Oude als het Nieuwe Testament is een tweedeling ontstaan van de man is hoog, de vrouw is laag.

Vrouwelijke godsbeelden

Is er, zo vraagt onder andere Mary Daly zich af, een oplossing te vinden door ook in vrouwelijke beelden over god te spreken?

Op verschillende plekken in de bijbel wordt dat wel gedaan o.a. in Jer.16.3.

Nee, zeggen f.t., want feminisme is een kultuurkritiek, Dat wil zeggen dat door de eeuwen heen alles benoemd is door mannen. Alles is betekenis gegeven door mannen. Dat is het meest indrukwekkend als men zich verdiept in de literatuur. Bijna nergens komt men teksten tegen die bewaard zijn gebleven van vrouwen. Wil niet zeggen dat ze niet geschreven zijn, maar ze waren kennelijk niet de moeite waard om te bewaren. Rechten, samenstellen van wetten, en geneeskunst. Eerst in handen van vnl. vrouwen. In tijd van Renaissance langzamerhand afgepakt van vrouwen / heksenvervolgingen. Medische wereld in handen van mannen.

Om terug te komen op het godsbeeld: door de eeuwen heen zijn de eigenschappen van god vastgelegd in mannelijke begrippen: god is een oorlogsheld, een krijger, die zijn tegenstanders verdelgt, die andere landen wegvaagt, die moordt en dood slaat, die wraak zal nemen. Het zijn termen, die eigenschappen aan god toebedenken die voortkomen uit de leefwereld van mannen uit die tijd. En daarin, in die god kunnen vrouwen zich niet herkennen.

Na de Griekse invloed op de theologie, dus vanaf het Nieuwe Testament voegen zich daaraan nog meer afstandelijke visies toe. De hoogheid van de mannen – gelijk aan god, komt te staan tegenover het niet-zijn van vrouwen (duivels, het verbond met de duivel, dat zijn hoogtepunt krijgt in de heksenvervolgingen waar tenminste 1 miljoen vrouwen worden vermoord om een waanidee, dat twee Dominicaner monniken verkondigen).

Mary Daly zegt dan ook heel fel: ik kan het woord god niet meer in mijn mond nemen. Vrouwen moeten niet alleen de mannelijke godsbeelden verwijderen. Zij moeten gaan spreken over iets heel anders. Daly noemt god: de zijnde. Dat is weer de beweging.

Iets van terug te vinden in 'Ik zal er bij zijn', zoals 'Ik ben, die ik ben' ook wel wordt vertaald. Zij zegt ook, als de vraag naar het godsbeeld niet wordt opgepakt, – ook niet door mannelijke theologen en wordt opgelost, dan zullen alle bevrijdingspogingen van vrouwen mislukken. Want psychologisch, sociaal en economisch werkt het mannelijk godsbeeld vernietigend voor vrouwen.

U begrijpt wel, na 15 jaar feministische theologie zitten we midden in de discussie over godsbeelden. Daarom kan ik ook zeggen: deze avond is niet te vangen onder de titel 'het godsbeeld in de f.t.', alleen om aan te geven hoe met dit gegeven geworsteld wordt.

Pogingen

Ik zal u nu enkele voorbeelden geven hoe feministische theologes in hun theologiseren – in f.t. nadenken over god – gedachten weergeven hoe je over god zou kunnen spreken.

Je zou kunnen zeggen: JHWH moet door f. t. bevrijd worden van de opgelegde mannelijkheid. De taal die mannen hebben gebruikt voor JHWH en waarin vrouwen in haar onderdanigheid aan mannen de eeuwen door hen daarin slaafs hebben gevolgd, JHWH wordt zo verhinderd om bevrijdend in de geschiedenis te werken. Dat geldt zeker naar vrouwen toe. De godsbeelden, de naam van god als heerser heeft ook vrouwen in de geschiedenis de minderen van mannen gemaakt.

Om bij Daly terug te komen, die zegt: De lofzang van Maria is de grootste uitdaging die ooit gedaan is in de wereld. Het is een zachte revolutie om de 'geschiedenis van de overwinnaars' – zoals de bijbel wel genoemd mag worden – te transformeren in een meer menselijk verhaal. Dan zullen als JHWH van die opgelegde mannelijkheid is verlost, metterdaad machten op deze aarde van hun tronen vallen.

Daly zegt: als de inzet van de vrouwenbeweging effect begint te krijgen op de structuren van de maatschappij, en als zij het patriarchaat omvormt tot iets dat nooit eerder bestaan heeft, namelijk een radicaal nieuwe gelijkwaardigheid, dan zal ze de grootste uitdaging inhouden voor de wereldgodsdiensten en hun machtsstructuren, zowel de oosterse als de westerse. Geloofovormen en waarden, die duizenden jaren onaantastbaar waren zullen als nooit tevoren ter discussie worden gesteld.

Ik wil u nu de typologie van f.t. doorgeven naar een studie van Carolien van der Horst, feministisch theologe te Beverwijk in een onderzoek onder pastoraal werksters hoe zij in hun werk 'god ter sprake brengen'. Opvallend is, dat alle f.t. in hun zoeken naar namen voor god geen waardeoordeel uitspreken. Dat kan ook niet want f.t. pretenderen niet, zoals in het verleden door kerken en theologen is gebeurd, dat zij de waarheid in pacht hebben. Het is een 'zoektocht' naar JHWH'.

